

עורכת: ד"ר אסתי ובמן

כרך 7, גיליון מיוחד, 15 ביוני 2017

ירושלים של הכורדים: כרכוכ והאסטרטגיה לעצמאות כורדית

פרופ' עפרה בנג'ו

ב-21 במרס 2017 מושל מחוז כרכוכ, נג'מדין כרים, הניף את דגל כורדיסטאן מעל מצודת העיר כרכוכ המכונה בפיהם ירושלים של הכורדים. התאריך שנבחר להנפת הדגל היה החג הלאומי נוורוז והוא נועד לסמל את השתייכותו של מחוז כרכוכ לישות הכורדית המתגבשת בכורדיסטאן העיראקית. הנפת הדגל היוותה קריאת תגר וקביעת עובדות בשטח על חבל ארץ הנתון במחלוקת מאז הקמתה של עיראק המודרנית בשנת 1920.¹ אכן, התגובות הנזעמות לא איחרו לבוא מבגדאד, מטהרן ומאנקרה, אך הכורדים המשיכו בשלהם.

חשיבותו של מחוז כרכוכ נובעת ממרבצי הנפט העצומים שבו וההטרונגניות האתנית דתית של תושביו. הנפט אכן היה הגורם המרכזי שהניע את האימפריה הבריטית לכבוש את הפרובינציה (וילאית) של מוצול (שכרכוכ הייתה חלק ממנה) מידי הטורקים בנובמבר 1914, ואת מדיניות השערוב שנקטו ממשלות בגדאד השונות במחוז כרכוכ. מחקר חדש מראה כי מדיניות השערוב החלה כבר בשנת 1929, כאשר שיעור הערבים במחוז זה עמד על 20% בלבד מכלל התושבים.² תהליך השערוב התעצם ביתר שאת תחת המשטר הרפובליקאי ובעיקר בתקופת שלטון הבעת' (1968-2003).³ שאלת כרכוכ נותרה סלע המחלוקת העיקרי בין ממשלת בגדאד לבין הכורדים בראשות מולא מצטפא ברזאני גם אחרי החתימה על הסכם מרס 1970 שהעניק אוטונומיה לכורדים.

שאלת כרכוכ ואזורי המחלוקת שבו ועלו לדיון אחרי נפילת משטר הבעת' ב-2003. החוקה החדשה של שנת 2005 כללה התייחסות מוגדרת לשאלה זו בסעיף 140, שכלל את הנקודות הבאות: א. התושבים שגורשו מכרכוכ ומאזורים אחרים בעקבות מדיניות השערוב של הממשלות הקודמות ישובו למקומותיהם

¹ יש לציין שכבר ב-1931 ליזא (מחוז) כרכוכ הוכר כאזור כורדי כפי שהדבר בא לידי ביטוי ב"חוק השפות המקומיות" שהתקבל על ידי חבר הלאומים ושהעניק אוטונומיה תרבותית לכורדים בארבעה מחוזות. Amir Hassanpour, *Nationalism and Language in Kurdistan 1918-1985*, (San Francisco: Mellen University Press, 1992), p.111.

² פריד אסרד, אל-מסאלה אל-כרדיה בעד קאנון אדארת אל-דולה אל-קומיה (קהיר: מכתבת מדבולי, 2006), עמ' 80-81.

³ Liam Anderson and Gareth Stansfield, *Crisis in Kirkuk: The Ethnopolitics of Conflict and Compromise* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009), pp. 33-36.

ויקבלו פיצויים, ואילו מתיישבים חדשים שהובאו על ידי השלטונות ישובו לדרום. ב. ייערך מפקד אוכלוסין באזורים הנתונים למחלוקת. ג. ייערך משאל עם שיבדוק האם התושבים שבאזורי המחלוקת מבקשים להיות חלק מעיראק או מהאזור האוטונומי בכורדיסטאן.⁴ סעיף 140 היה אמור להיכנס לתוקפו בשנת 2007 אך עד היום ממשלות עיראק נמנעו מלקיים אותו בתירוצים שונים.

עליית דאעש והשתלטותו על מוצול ביוני 2014, תוך קריסה פתאומית ומוחלטת של צבא עיראק, אפשרה לכורדים להשתלט בתוך זמן קצר על כרכוכ ועל יתר אזורי המחלוקת. כיום, מנסים הכורדים למנף את העובדות שקבעו בשטח כדי להגיע לעצמאות דה יורה, שכן, בראייתם הם השיגו את הגבולות הטריטוריאליים של מדינת כורדיסטאן המדומיינת שלהם. הנפת דגל כורדיסטאן בכרכוכ הייתה אפוא ביטוי סמלי למהלכים האסטרטגיים שפיתחה ההנהגה הכורדית בדרך לעצמאות זוחלת.

מהי האסטרטגיה הכורדית ומה האתגרים הניצבים בפניה? נראה שההחלטה לאמץ את רעיון העצמאות כמטרה אסטרטגית נפלה סופית בשנת 2014, אחרי שהכורדים השיגו שליטה על האזורים העתירים בנפט ועקב חולשתה הגדולה של ממשלת בגדאד והסכסוכים המתמשכים אתה בנושאים כלכליים, פוליטיים וצבאיים. מי שמוביל את המהלך לעצמאות כיום היא המפלגה הדמוקרטית הכורדיסטאנית והעומדים בראשה: הנשיא מסעוד ברזאני, אחיינו ראש הממשלה, נצ'ירוואן ברזאני, ובנו של הנשיא מסרור ברזאני, האחראי על מנגנוני הביטחון. האתגר הראשון שעמד בפניהם היה להביא לפיוס פנימי עם שתי המפלגות היריבות: מפלגת האיחוד הפטריוטי של כורדיסטאן, שמנהיגה ההיסטורי והכריזמטי היה ג'לאל טלבאני, ומפלגת גוראן שבראשה עמד נאושירוואן מצטפא. סלע המחלוקת העיקרי בין שלוש המפלגות היה חלוקת הכוח והמשאבים הכלכליים, וסירובו של הנשיא ברזאני לפנות את כיסאו אחרי שחלפו שנתיים מתום הקדנציה שלו, שהוארכה בשנתיים באוגוסט 2013. מה שהעבי יותר מכל על היחסים היה פיזור הפרלמנט באוקטובר 2015 עקב סכסוך בין גוראן למפלגה הדמוקרטית הכורדיסטאנית. לאור המשבר החמור הזה פתחה זו בסוף 2016 בניסיונות פיוס עם מפלגת האיחוד הפטריוטי של כורדיסטאן, שהייתה נתונה במצב חולשה מתמשך עקב סכסוכים פנימיים בין אגפיה השונים ויציאתו של טלבאני מהמשחק הפוליטי בשל אירוע מוחי שלקה בו בשנת 2012. אחרי כמה סבבי הידברות הגיעו הצדדים לידי פיוס ואף אימצו קו משותף בחתירה לעצמאות, כשהמטרה הראשונה היא לקיים משאל עם. בזמן כתיבת שורות אלה, ב-13 ביוני 2017, הם החליטו על פתיחה מחודשת של הפרלמנט כדי לאפשר את השתתפותה של מפלגת גוראן במשאל העם.

משאל העם, שהוא אבן היסוד השנייה באסטרטגיה הכורדית, אמור להיערך ב-25 בספטמבר 2017, ולהציג שאלה אחת לכלל התושבים בחבל הכורדי, ובכללם תושבי האזורים הנתונים במחלוקת, והיא תבדוק אם הם תומכים בעצמאות כורדיסטאן. מטרת המשאל היא להעניק לגיטימציה פנימית ובינלאומית למהלך של עצמאות וגם, ובעיקר, לאפשר את סיפוח כרכוכ ואזורים אחרים לחבל הכורדי, כמימוש לסעיף 140.

David Romano, "The Iraqi Kurdish view on federalism: Not just for the Kurds", in David Romano and Mehmet Gurses (eds.), *Conflict, Democratization and the Kurds in the Middle East* (Palgrave Macmillan: New York, 2014), pp.197-198.

ברור שמהלך כזה צפוי להתקבל בהתנגדות נחרצת של ממשלת בגדאד. ומכאן החלק השלישי באסטרטגיה הכורדית, דהיינו לנסות להגיע להבנות עם ממשלת בגדאד על הפרדות מרצון. ההיגיון מאחורי המהלך הזה הוא שאם אכן תסכים ממשלת בגדאד לפתרון הזה כי אז תזכה המדינה הכורדית לגיטימציה אזורית ובינלאומית. התקרבות מסוימת בין ההנהגה הכורדית לראש ממשלת עיראק חידר אל-עבאדי חלה בקיץ-סתיו 2016, כאשר הצדדים הגיעו להבנות בענייני ביטחון והנהגה הכורדית אפשרה לצבא עיראק לעבור דרך השטחים הכורדיים כדי לנהל את המלחמה נגד דאעש במוצול. עבאדי אף צוטט כמי שאמר שלכורדים יש זכות להגדרה עצמית.⁵ סביר מאוד להניח שעמדתו של עבאדי הייתה טקטית וננקטה לפתרון בעיית מוצול הדוחקת. העובדה היא שמאז אותה התבטאות לא חלו התפתחויות משמעותיות בעניין הזה, מה גם שעבאדי נתון ללחצים מצד המחנה השיעי על כל חלקיו נגד מהלך של הפרדות.

היבט אחר של האסטרטגיה הברזאנית היה פיתוח יחסים הדוקים עם טורקיה, מהלך שהחלו בו כבר בשנת 2008. ההישג המשמעותי ביותר במישור הזה היה עורק החיים שטורקיה סיפקה לישות הכורדית המתפתחת ושהביטוי החשוב ביותר שלו היה צינורות הנפט והגז העצמאיים שאנקרה אפשרה להעביר דרך שטחה.⁶ בכך אמנם חלה התקדמות כורדית לעבר עצמאות כלכלית אך במחיר כבד של סכסוך חריף עם הממשלה בבגדאד ותלות הולכת וגוברת של החבל הכורדי בטורקיה. מבחינה מדינית טורקיה העדיפה את יחסיה עם ארבייל על חשבון אלה עם בגדאד, במיוחד לאור השסע הסוני-שיעי המעמיק. אנקרה נתנה ביטוי ליחסים עם ארבייל עם הנפת דגל כורדיסטאן בשדה התעופה באיסטנבול ובאנקרה בעת קבלת הפנים שערכה למסעוד ברזאני בביקורו בפברואר השנה.⁷ הדגל אמנם הונף לצד דגלה של עיראק, אך אין להתעלם מהסמליות של הנפת דגל כורדי במדינה שעד לפני זמן קצר צעד כזה היה נחשב לכפירה בעיקר.

המסע הדיפלומטי לגיוס תמיכה בעצמאות כורדיסטאן העיראקית, שהכורדים עורכים ברחבי העולם בראשותו של הנשיא ברזאני הוא חלק משמעותי אחר באסטרטגיה שלהם. מסע זה נועד למנף את התהפוכות בעיראק ובסוריה והסכנה המרחפת על העולם מהארגונים האסלאמיים הקיצוניים, כדי להציג דימוי חיובי לכורדיסטאן העיראקית. הדימוי הזה נשען על הלחימה הכורדית הנועזת של הפשמרגה נגד דאעש, האוריינטציה הפרו-מערבית של החבל והברית האסטרטגית שלו עם ארה"ב, היציבות של האזור, והפתיחות שהכורדים מגלים כלפי מיעוטים ועקורים שנפגעו במהלך המלחמה. המערך הדיפלומטי שנושא על שכמו את המהלכים הללו מבוסס כיום על 40 נציגויות כורדיות הפועלות ברחבי העולם. במקביל נפתחו בארבייל 36 נציגויות זרות המתפקדות כשגרירויות לכל דבר.⁸ אין ספק שבקהילייה הבינלאומית יש כיום הבנה ומודעות גדולות יותר מאשר בעבר לנושא הכורדי בעיראק, ולפי עיתון כורדי מדינות רבות ובכללן

⁵ Rudaw, "Iraq's PM sees Kurdish referendum as 'undisputed right'", 26 August 2016, accessed 12 June 2017, at <http://rudaw.net/english/kurdistan/26082016>

⁶ צינור הנפט החל להזרים נפט דרך טורקיה בינואר 2014.

⁷ Mahmut Bozarslan, "Kurdish flag controversy continues, in Turkish court," *Turkey Pulse*, 26 February 2017, accessed 12 June 2017, at <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/03/turkey-iraqi-kurdistan-kr-flag-sparks-turkish-debate.html>

⁸ פלאח מצטט, "יותר מארבעים נציגים שלנו מכהנים בשגרירויות בחו"ל", Basnews (בכורדית), 24 במאי 2017, נצפה ב-12 ביוני 2017, ב-<http://www.basnews.com/index.php/kr/news/kurdistan/352752>

ארה"ב, בריטניה, צרפת, איטליה, טורקיה, ירדן, כווית ומדינות מפרץ אחרות אף הודיעו לנציגים כורדיים שהן "יגלו הבנה אם הכורדים יכריזו על עצמאות".⁹

הצעדים האסטרטגיים הללו, הננקטים בזהירות ובאופן מחושב, אינם מטשטשים את האתגרים הניצבים בדרך, ושההנהגה הכורדית מודעת להם היטב. בין האתגרים יש להזכיר את הסכנה של מלחמת אזרחים עקב מאבקים פנימיים בקרב הכורדים עצמם או בינם לבין השלטון בבגדאד; התערבות איראנית במגמה לטרפד את המהלך הזה על ידי הפעלת מיליציות שיעיות כדוגמת אל-חשד אל-שעבי; או התערבות צבאית טורקית על רקע שאלת כרכוכ. יחד עם זאת, ניתן להצביע על מגמה נחרצת ועקבית של ההנהגה ללכת על המהלך הזה שזוכה לתמיכה עממית נרחבת.¹⁰

ג'לאל טלבאני היה זה שטבע את הביטוי "כרכוכ ירושלים של הכורדים".¹¹ קובאד טלבאני בנו המכהן כסגן ראש ממשלת החבל הכורדי, חזר על הדימוי בתגובתו על הנפת הדגל בכרכוכ באומרו: "ברכות על הנפת דגלנו בירושלים הכורדיסטאנית", ואף הזכיר את דברי אביו משנת 1992 שאמר כי כרכוכ היא המפתח לפתרון הבעיה הכורדית.¹² אבל כרכוכ היא לא רק מפתח היא גם חבית ענקית של נפט דליק, שמעורבים בה גורמים ואינטרסים שונים ומגוונים, היא עלולה להפוך לפצצת זמן שתטרפד את המהלך לעצמאות, אם לא תשכיל ההנהגה הכורדית לטפל בה בזהירות, באורך רוח ובחכמה.

Deniz Serinci, "Europe's Kurds Rally for Kurdish Independence," Rudaw, 14 July 2014, ⁹ accessed 12 June 2017, at <http://www.rudaw.net/mobile/english/kurdistan/140720141>

¹⁰ בסקר דעת קהל שנערך בסוף שנת 2016 84.3% תמכו בעצמאות.

Mewan Dolamari, "Survey: 84.3 percent of Kurds favor independence," K 24, 20 August 2016, accessed 12 June 2017, at <http://www.kurdistan24.net/en/news/a7a08ee8-4520-435c-a481-aff1fea232f4/Survey--84-3-percent-of-Kurds-favor-independence>.

¹¹ המנהיג הכורדי ונשיא עיראק ג'לאל טלבאני העניק את השם הזה לכרכוכ.

Mustafa Gurbuz, "Iraqi Kurdistan's bid for independence: Challenges and prospects", Arab Center Washington DC, 26 January 2017, accessed 12 June 2017, at http://arabcenterdc.org/policy_analyses/iraqi-kurdistans-bid-for-independence-challenges-and-prospects/.

Rudaw, "Kurdistan Raising Kurdish flag in Kirkuk draws condemnation and praise," 28 ¹² March 2017, accessed 12 June 2017, at <http://www.rudaw.net/english/kurdistan/280320175>.